

СӨЗДҮН МАГИЯЛЫК КҮЧҮ ЖӨНҮНДӨ

Макалада тилдин негизги бирдиги болгон сөздүн адамга позитивдүү же негативдүү таасир тийгизе турган магиялык касиети жана кудурети тууралуу сөз болот.

Сөз адамдар ортосундагы карым-катнаштын, баарлашуунун универсалдуу каражаты жана куралы болгон тилдин эң негизги бирдиги экени ар бирибизге маалым. Сөзсүз (тилсиз) адамдар ортосунда толук кандуу карым-катыш, байланыш болушу эч мүмкүн эмес. Ырас, ымдоо-жаңсоо, ишарат, мимика, семиотикалык башка белгилер аркылуу деле кандайдыр бир ойду берүүгө болот. Бирок баары бир баарлашуунун башка каражаттары ойду, идеяны, мазмунду сөз аркылуу бергендей толук бойдон, бүткүл ньюанстары менен берүүгө жана кабылдоого мүмкүнчүлүгү жетпестиги анык. Себеби сөз өзүнчө, өзгөчө күчкө, дараметке ээ.

Дүйнөдөгү ыйык китептердин бири Библия: «Адегенде Сөз болгон...» деп башталары белгилүү. Ай-аалам, жандуу-жансыз, адам баласы жарала электе Сөз жаралаган экен. Бул Сөз – тыбыштык формадан туруп, белгилүү бир лексика-семантикалык маанини туюндурган тилдик бирдик эмес, өтө кеңири, а түгүл, чексиз маанидеги абсолюттуу түшүнүк. Байыркы грек философиясында мындай Сөз Logos деп аталган. Грек философиясын баштоочулардын бири Гераклиттин пикири боюнча Logos – эң жалпы мыйзам ченемдүүлүк. Ал эми байыркы дүйнөнүн залкар философторунун дагы бири Платон: «Logos деген – рухий башталма, дүйнөлүк акыл-эс, аң-сезим, абсолюттуу идея» деген аныктама берген (Словарь иностранных слов: 1990, 290; Философский словарь: 1991, 336). Библиянын башталышындагы ой: «...Сөз Жараткандыкы болгон, Сөз Жараткандын өзү болгон» деп улантылат. Байкалып тургандай, ыйык китептеги Сөз идеясы Платондун пикири менен үндөш, себеби дүйнөлүк акыл-эс, аң-сезимди, абсолюттуу идеяны Жараткандын (Кудай, Алла-Таала) өзү деп кабылданып жүрөт.

Материалисттик принциптер, материалисттик идеология үстөмдүк кылган саясий, социалдык-идеологиялык шартта ай-ааламдагы, Жер жүзүндөгү, коомдогу жана адамдын өзүнө тиешелүү бардык көрүнүштөр, кубулуштар жалаң материалисттик позиция аркылуу илимдин кургак тили жана аныктамалары менен түшүндүрүлүп келген. Бирок коомдун, коомдогу социалдык-идеологиялык принциптердин, адамдардын түшүнүк-көз караштарынын өзгөрүүсү менен жогорудагыдай материалисттик позициядан кароо жана түшүндүрүү да өзгөрүү тенденциясына ээ болду. Кайсы бир даражада Сөзгө (тилге) болгон мамиле, көз караштарда да өзгөрүү, башка нукта кароо пайда болду.

Сөз, чынында эле, жогоруда белгиленип кеткендей, «ар бир тилге мүнөздүү семантикалык, фонетикалык, грамматикалык белгилери болгон, заттардын, кубулуштардын, окуялардын ж.б. аттарын атап берүүчү негизги семантика-структуралык бирдик» (Кыргыз тили: 2004, 356) гана болуп эсептелеби? Салттуу илимий лингвистикалык көз караштан алганда, «ооба» деп жооп берүүгө болот. Эгер сөзгө салттуу илимий аныктама, көз караштын чегинен чыгып карай турган болсокчу? Бекеринен Библияда да, грек философиясынын идеалисттик багытында да Сөздү Жараткандын өзү менен барабарлап жаткан эместир? Анда жогорудагы аныктама сөздүн табиятын, маңызын, күчүн толук түшүндүрүп берүүгө жетишсиз экени түшүнүктүү. Бул макалада Сөздүн дал ошол илимий жактан толук түшүндүрүп, чечмелеп берүүгө мүмкүн болбогон өзгөчөлүгү, күч-касиети тууралуу азын-оолак кеп кылуу аракетин жасалмакчы. Алдын-ала эскерте кетүүчү нерсе, кыргыз лингвистикасында, филологиясында биз сөз кыла турган маселе боюнча эч кандай изилдөө иштери, таяна турган теориялык-методологиялык жана практикалык негиз жок экенин эске алганда, биздин макалада аныктама, далил, такталган фактыларга караганда, келечектеги иликтөөлөргө, полемикага жол ача турган суроолор, божомолдор арбын.

Коммуникациянын универсалдуу каражаты болгон сөз объективдүү чындыкты андап-түшүнүүнүн, чагылдыруунун, баалап-нарктоонун да маанилүү куралы жана каражаты болуп саналат. Муну менен катар сөз таасир этүүнүн, жаратуу же жок кылуунун, өзгөртүүнүн, ишенимдин да эң күчтүү фактору, негизи боло алат. Сөз менен өлүм астында жаткан оорулууну айыктырууга, дени сак адамды оорулуу же майып кылууга, өлүмгө чейин алып барууга, жан-жаныбарларды баш ийдирүүгө, а түгүл, аба ырайын өзгөртүүгө да болорун адам турмушунун тажрыйбасы көрсөтүп келүүдө.

Чынында эле, тыбыштардын, маанинин жана ыргактын гармониясын бир бүтүндүккө бириктирген сөз өтө зор табышмактуу күчкө, энергияга, магиялык касиетке ээ. Тилекке каршы, сөздүн дал ушул тарабы илимий түрдөгү изилдөөлөрдүн объектиси болбой, көптөгөн адис-изилдөөчүлөр, тилчилер сөзгө карата салттуу илимий лингвистикалык көз караштардын чегинен чыга албай келүүдөбүз. Экинчи жагынан, илимдин бүгүнкү күндөгү жетишкендиктери деле сөздүн магиялык касиет-күчүн, энергиясын толук түшүндүрүп берүүгө алсыз деп айтууга болот.

Ал эми биздин ата-бабаларыбыз тээ байыркы доорлордо эле сөздүн магиялык касиетке, өзгөчө күчкө, позитивдүү же негативдүү энергияга ээ экенин билишкен. Сөздөрдүн магиялык касиети сырткы дүйнөгө таасир этип, кандайдыр бир натыйжаны берерин баамдашкан. Бул кыргыздардын ырым-дарымдарынан байкалат. Маселен, дарымдар адам ооруганда, кандайдыр бир кырсыкка же кеселге кабылганда дарттан, кырсыктын себебинен арылтуу үчүн атайын адамдар тарабынан аткарылуучу тексттер болуп саналат. Оорулуу адамдын ишенимин арттыра турган ыйык күчү бар деп эсептелген магиялык айтымдар, дарымдар, дуба-дем салуулар чынында эле таасир этүүчү күчкө ээ болгонун танууга болбойт. Эң жөнөкөй эле мисал – киринелөө, суктоо, учуктоо. Кыргыздардын күндөлүк турмушунда бул көрүнүштөр кеңири орун алган, көпчүлүгүбүз өзүбүз деле күбө болгонбуз. Жаш балдар эти ысып, чыргоолонуп калганда, же чоң кишилер көңүлү айнып, башы тегеренип, ысытмалап, өзүн начар сезгенде киринелөө, суктоо, учуктоо колдонулат. Жети үзүм нан, болбосо жети чымчым туздун жардамы менен аткарылган белгилүү бир ырааттагы кыймыл-аракет суктоо, киринелөөдө:

Чык, кирене, чык (кирене)

Агыны катуу сууга бар,

Аскасы бийик тоого бар.

Көзү (көңүлү) жаманга бар,

Сөзү жаманга бар,

Ою арамга бар... деген өңдүү сөздөрдү айтуу менен коштолот. Ал эми учуктоодо «*Караңгы түн менен кет. Кара суу менен кет. Күн күркүрөгөнгө кет. Түн түбүрөгөнгө кет. Ичейин дегенге көрүн. Жейин дегенге көрүн. Көзү жаманга көрүн. Сөзү жаманга көрүн. Туф-ай, туф-ай, балакет, балакети болсо ала кет*» деген сөздөр колдонулат. Киринелөө, суктоо, учуктоонун тексттеринин мазмуну, негизи жогоруда келтирилген мисалдардагы багытта болгону менен, түрдүү вариантта аткарыла берерин айта кетүү жөндүү. Чындыгында эле, бул процесстер аткарылган соң чыргоолонуп жаткан баланын көңүлү жай алганы, ал эми чоң кишилердин ал-абалы кадимкидей оңолгону байкалат. Мунун себеби эмнеде? Дарымчынын колундагы жети үзүм нан же туздабы (материалдык фактор), кыймыл-аракеттеби же айтылган тексттеби? Биздин пикирибизче, адамга бул үч фактордун биримдиги таасир этет, ошентсе да чечүүчү роль дарымдын текстине таандык. Себеби дарымдын тексти айтылбай, ал эми предметтик фактор (нан, туз) жана кыймыл-аракет болгондо, учуктоо, киринелөөдөн натыйжалуу таасир болбогону байкалган. Демек, дарымдын текстиндеги сөздөр, алардын айтылыш (жайгашуу) тартиби, тексттин ыргагы өзгөчө таасир этүүчү күчкө ээ деген пикирге келүүгө болот. Ушул сыяктуу эле пикирди бадик айтууга, мант байлоого, уулуу курт-кумурска же жылан чакканда колдонулуучу дарымдарга карата да айтууга болот.

Сөздүн айыктыруучу, позитивдүү таасир этүүчү күчү, магиялык касиети жеке эле кыргыздарга белгилүү деп эсептөө туура эмес. Башка элдердин дарымчылары, табыштары,

эмчи-домчулары, колдундары («Орусча-кыргызча сөздүктөгү» которулушу боюнча *сыйкырчы, көз боочу* деп алуу бул сөздүн маанисиндеги семантикалык нюанстарды толук ачып бере албайт экен) деле өз практикаларында түрдүү магиялык айтымдарды, дарымдарды, дубаларды ж.б. тексттерди колдонору белгилүү. Толук түшүндүрүүгө мүмкүн болбогон жагдай – кайсы тилде болбосун, ошол тексттердин адамга таасир тийгизүүчү күчү. Албетте, башка элдерде деле мындай тексттер материалдык-предметтик факторлор, белгилүү бир кыймыл-аракеттер менен коштолуп аткарылат. Бирок сөздүк (тексттик) коштоосу жок болгондо, алардын натыйжасы, таасири дээрлик жок экендиги кызыктуу жагдай болуп саналат. Айтымдардын, дарымдардын, дубалардын ж.б. таасир этүүсүн сөздүн магиялык касиет-күчү эмес, оорулуунун терең позитивдүү ишеними менен гана түшүндүрүүгө болот деген пикирлер бар. Анда мындай көрүнүштөргө скептикалык көз караш менен мамиле кылып, ишенбеген айрым адамдардын алган таасирлерин, айыгып кетүүлөрүн эмне менен түшүндүрүүгө болот? Кокустукпу?

Сөздүн позитивдүү магиялык касиет-күчкө ээ экени баталардан да байкалат. Бекеринен кыргыздар: «Бата менен эл (эр) көгөрөт...», «Баталуу кул арыбас, батасыз кул жарыбас» деп айтышпаса керек. Алкыш, каалоо-тилек маанисиндеги сөздөрдөн түзүлгөн баталар да өзгөчө бир оң энергетикалык агымга ээ болот жана белгилүү бир мезгил аралыгынан кийин бата багытталган адамга материалдашкан түрдө кайрылып келет деген божомол айтууга болот. Себеби башкалардын батасын көп алган адамдын турмуштагында ошол баталарда айтылган позитивдүү каалоо-тилектер арбын ишке ашарын элдин турмуштук тажрыйбасы көрсөтүп келүүдө. Бул да кокустукпу?

Сөздүн күчү, таасири, ишеним жаратуучу же кыйратуучу кудурети жеке эле салттуу эмес элдик медицинанын өкүлдөрүнө, эмчи-домчу, дарымчы, колдун, табып, шамандарга ж.б. белгилүү болгон эмес, жеке эле аталган категориядагылар колдонбогон. Көркөм сөз өнөрүнүн айрым өкүлдөрү да бул жагдайды жакшы билишкен жана өз чыгармачылык практикасында колдонушкан. Бир мисал: Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде советтик ар бир экинчи жоокер орус акыны Константин Симоновдун «Мени күткүн...» («Жди меня, и я вернусь...») аттуу ырын жатка билгенин согуштук хроника белгилейт. Фронттук гезиттерден кесилип алынган ырдын тексти майдандагы жоокерлердин энелерине, жубайларына, сүйгөндөрүнө кайрылуусу, салам-дубасы катары тылга жөнөтүлүп турган. Согуш күндөрүндөгү почтанын чоң бөлүгүн дал ушул ырдын тексти бар гезиттик кесиндилер түзгөнүн тарыхчылар бекер айтышпаса керек. Мына ушундай гезиттик кесиндилердин бири Гитлерге көрсөтүлүп, ырдын сөзмө-сөз котормосу берилген экен. Көпкө тунжурап унчукпай турган фашисттик жол башчы оң колу Геббельске катуу каарданат: «Силердин пропагандисттериңер орус акынынын алдында шоона эшпей калыптыр. Баргыла да, үйрөнгүлө!». Бул эпизод тарыхый чындыкпы же советтик идеологдор тарабынан ойдон чыгарылган икаябы, аны тактоо биздин максатыбызга деле кирбейт. Маселе дагы эле сөздүн күчүнө, касиетине барып такалат. Чынында эле, бул ыр формасы жагынан чыгыш дубаларынын, айтымдарынын формасына жакын болгону бир кызыгуу жаратса, өзгөчө касиет-күчкө ээ болуп, фашисттик баскынчылардын үстүнөн жеңишке жетүүдөгү негизги социалдык, идеологиялык, аскердик факторлордун катарында ушул чакан ырдын турганы ал кызыгууну тереңдетет.

Бирок сөз жалаң гана позитивдүү күчкө, магиялык касиет-кудуретке ээ эмес. Анда негативдүү, кыйратуучу, жок кылуучу терс энергетика да камтылган. Капилет же атайын айтылган жаман сөз адамды оорулуу кылуучу, тагдырын талкалоочу же башка нукка өзгөртүүчү, өлүмгө чейин алып баруучу күчкө ээ. Сөздүн мындай кудуретин эл илгертен эле жакшы билген, өзгөчө касиетке ээ айрым адамдар, түрдүү диний ишенимдердин кээ бир өкүлдөрү да мыкты билип, тилекке каршы, өз практикасында колдонуп келишкен. Мисалы, кыргыздардын күндөлүк турмушунда, оозеки чыгармачылыгында каргыш деп аталган категорияга кирген фактылар сөздүн дал ошол негативдүү күчүнө негизделет. Каргыш кыргыздарда гана кездешет деп айтуу туура эмес. Каргыш – адамдын күнүмдүк жашоо процессинде турмуштук бир терс кырдаалдан улам келип чыккан психикалык

абалдын курчушу менен байланыштуу айтылган текст. Каргыш кара сөз формасында да, ыр формасында да болушу ыктымал. Кайсы элде болбосун, каргыштын үлгүлөрү сөздүн курчтуугу, тактыгы, октой тийгендиги менен адамдын психикасына катуу таасир этет. Каргыш кимге карата айтылса, ошол адамдын тагдырында өзгөрүү болбой койгон эмес. Бул да сөздүн күчү, магиялык касиети менен байланыштуу. Илгертен каргышты жөнөкөй адам эмес, «оозунан чыккан сөзү ок, тили ташка тамга баскандай так, айтканы сая кетпеген, тилинде мөөрү бар», башкалардан өзгөчөлөнгөн адамдар айтканда, көбүн эсе орундалганын эл турмушунун практикасы көрсөткөн. Албетте, мындай фактылар атайын жыйналып, илимий талдоодон өтө элек. Бирок илим жүзүндө иликтене элек, эмпирикалык материал деп аларды жокко чыгарып коюуга негиз жок. Каргыштын салттуу түрдөгү поэтикалык формалары менен формулалары «Манас», «Семетей», «Эр Төштүк», «Кожожаш», «Курманбек» сыяктуу эпостордо жолугат. Албетте, бул аспектиде каргыш элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүсү катары мазмундук, тематикалык, композициялык, поэтикалык курулушу жагынан кызыгуу жаратып, фольклористикалык өңүттө азын-оолак иликтөөгө алынып келе жатат. Бизди кызыктырган – каргыштын сөз катары күчү, кудурети, таасири. Өзүнүн маани-мазмуну жагынан каргыш батага карама-каршы турат. Бата сөз өзүндө позитивдүү энергияны, агымды алып жүрсө, каргышта негативдүү энергия, талкалоочу энергетикалык агым топтолгон. Каргыштын текстин түзгөн сөздөрдүн жалпы терс энергетикалык агымы, күчү адамдын психикасына да, биоталаасына да, анын натыйжасында тагдырына да терс таасир тийгизүүчү кудуретке ээ. Мында да сөздөрдүн тыбыштык (формалык), маанилик жана ыргактык биримдиги чоң роль ойнойт деген божомол айтууга болот.

Сөздүн талкалоочу, кыйратуучу күчүн, терс энергетикалык агымын паранормалдык жөндөмгө ээ болгон адамдар (бүбү-бакшы, көзү ачык, колдун, маг, шамандар ж.б.) колдонору айтылып кетти. Өзгөчө, Африка өлкөлөрүндөгү вуду ишениминин өкүлдөрүндө, шамандарда сөз аркылуу терс таасир тийгизүү көбүрөөк практикаланат. Мисалы, Сибирь жана Ыраакы Чыгыштагы элдеринин салттуу диний ишенимдеринин өкүлдөрүнүн арасында шамандар өтө барктуу экени маалым. Шамандардын ичинде өзгөчө бир каста бар экенин, алар каргыш-дубалардын эле жардамы менен дени соо адамды өлүмгө жеткирерин изилдөөчү С.Кожушко белгилейт (Кожушко: 2007). Аларды шарттуу түрдө «вербалдык киши өлтүргүчтөр» деп атоого болот. Вербалдык киллерлер жеке эле Сибирь жана Ыраакы Чыгыштын шамандарынын арасында эмес, африкалык вуду ишениминин өкүлдөрүнүн, славяндардагы старовер-колдундардын жана буддист табыштарынын арасында да кыйла кездешет.

Октябрь революциясына чейинки мезгилдерде андай фактыларды шайтандын, кара күчтүн кылганы деп келишсе, совет доорунда мындай көрүнүштөрдү байкатпай уу берип өлтүрүү, радиоактивдүү нурлардын таасири ж.б. себептердин негизинде материалисттик позициядан түшүндүрмө берүүгө аракеттенишкен. Макул, каргыш айткан адам менен каргыш багытталган адамдын ортосунда кандайдыр бир контакт болсо, же үчүнчү тараптын жардамы менен таасир көрсөтүү мүмкүнчүлүгү болсо, жогорудагыдай материалисттик түшүндүрмөлөрдүн негизи бар деп айта алабыз. Ал эми эч кандай контакт болбогон, аралыктан, кээде миңдеген чакырым аралыктан, айрым учурда каргыш багытталып жаткан адамды билбей-тааныбай туруп, вербалдык өлтүрүү ишке ашканын кантип түшүндүрүүгө болот?

Арийне, вербалдык өлтүрүү феномени лингвисттер тарабынан деле, психологдор тарабынан деле, криминалисттер тарабынан деле илимий түрдө изилдене элек. XX кылымдын 70-жж. башында Новосибирскидеги академшаарчанын илим-изилдөө институттарынын биринин кызматкери Сергей Камов мына ушул көрүнүшкө кызыгуу менен, иликтөөгө ала баштаган. Кызыгууга, изилдөө иштерине түрткү берген себептердин бири – изилдөөчүнүн өзүнүн чоң атасы да сөз менен өлүмгө жеткирүү жөндөмүнө ээ болгондугу. Экинчиси – вербалдык өлтүрүү феноменинин сырын ачып, ага илимий түшүндүрмө берүүгө умтулуу. 80-жж. башына карата С.Камов вербалдык өлтүрүүгө

байланышы бар көп окуяларды, ар кыл тилдердеги каргыш-дубаларды эл арасынан топтоп, өзү да бир катар тажрыйбаларды жүргүзгөн. Ал тажрыйбаларында атайын сезгич приборлордун жардамы менен адамдардын жана жаныбарлардын нерв түйүндөрүнүн электр импульстарын, баш мээси менен борбордук нерв системасынын активдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүн алган. Ошондой эле изилдөөчү өсүмдүктөргө да тажрыйбаларды жүргүзүп көргөн. Өзү жыйнаган 15тен ашуун тилдердеги, диалектилердеги жана жергиликтүү наречиелердеги 300дөн ашуун каргыштардын, дубалардын жарымынан көбү чынында эле абдан негативдүү таасир этүүчү, өлтүрүүчү күчкө ээ болгондугун аныктаган. Айрым каргыштардын, дубалардын тексттерин айта баштаганда эле өсүмдүктөрдө солуп-чүрүшүү процесси башталган, кээ бир учурларда бир нече мүнөттүн аралыгында өсүмдүктөр таптакыр солуп калганын тажрыйбалар көрсөткөн. Эске сала кетүүчү нерсе: мындай тажрыйбаларда өсүмдүктөргө вербалдык гана таасир көрсөтүлгөн, ал эми физикалык, химиялык, биологиялык ж.б. факторлор табигый норманын чегинде болгон. Андан соң тажрыйбалар кадимки эле иттерге жүргүзүлүп, каргыш-дуба багытталган иттерде кыска мөөнөттө катаал оорулар пайда болуп жана прогрессивдешип, акыры өлүмгө алып барган. Мында да вербалдыктан башка факторлордун таасир тийгизүү даражасы табигый норманын чегинде болгон. Ал эми каргыштар менен дубалардын айрым тексттеринин таасир этүү күчү азыраак болуп, объектини өлүмгө, жок болууга алып барбаса да, өсүмдүктөрдүн биологиялык структурасынын бузулушун, жаныбарларда нерв жана иммундук системаларынын бузулууларын, оорулардын прогрессиясын пайда кылганы байкалган.

Көп жылдык тажрыйба, иликтөөлөрүнүн жыйынтыгында С.Камов позитивдүү күчкө ээ болгон дарымдардын, айтымдардын да, негативдүү күчкө ээ болгон дуба-каргыштардын да магиялык таасир этүүчү кудурети текстте жашырылган негизги, ачкыч сөздөргө байланыштуу болот деген корутундуга келген. Мындай тексттер көп учурда түшүнүксүз, эч кандай маанини туюндура албаган формага ээ вербалдык бирдиктердин белгилүү иреттеги жыйындысы болуп саналат. Кадыресе адам үчүн эч маани билдире албаган, тыбыштардын тизмегинен турган вербалдык бирдиктер дарымдарда, ошондой эле каргыштар менен дубаларда негизги, ачкыч сөздөрдүн милдетин аткарат. Ошол түшүнүксүз тыбыштык форманын ичинде жөнөкөй адам өзүнүн туюму, акыл-эси менен кабылдай албаган күчтүү позитивдүү же негативдүү энергия, агым катылган. Мисалга, кыргыздардагы жайчылык феноменин жана ага тиешелүү жайыны алып көрөлү. Жайы сөздөр адам менен табияттын ортосундагы байланышты жаратуучу касиетке ээ. Жайчылар сөздүн жардамы менен аба ырайын өзгөртүү – кургакчылыкта жаан чакырып жаадыруу, же тескерисинче көз ачырбай тынымсыз жааган жамгырды токтотуу, зарыл учурда шамал чакыруу – кудуретине ээ болушканы белгилүү. Жайынын текстинде да, негизинен, түшүнүксүз, биз үчүн эч кандай маани туюндура албаган сөздүк формалар арбын колдонулган: *«Карканын, султанын, акуу, кадуу менен туман абыраган ашкан. Карказынын жайын макинин. Каранаттык боз булутту, теңирим, сенден тиледим. Апкан булут, бери кел, тез кел! Булутум жетип кел! Аа, аа, аракетин арайын. Сиздин макинин бийнабайын. Канинин журтуш. Нийсаран, мийсаран, тарамун. Тарнашип, жалилен, шаман мосот якут. Алдай акбар»* (Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки: 1973, 56). Демек, мындай шарттарда сөз деген түшүнүктү фонетикалык, грамматикалык, семантикалык белгилерге ээ, заттардын, кубулуштардын, окуялардын ж.б. атын атап берүүчү негизги семантика-структуралык бирдик деп түшүндүрүү жетишсиз болуп калат экен. Себеби жогорудагы жайынын текстиндеги, башка дарым, дем салуу, дуба ж.б. тексттериндеги тыбыштык формага ээ, бирок бизге белгилүү маани-мазмунду туюндура албаган бирдиктерге кандай аныктама беребиз? Алар вербалдык бирдик экени айтпаса да түшүнүктүү, бирок ошол эле учурда сөз деген түшүнүктүн аныктамасына ылайык келбей жатканы да көрүнүп турат.

Сөздүн магиялык, таасир этүүчүлүк кудурет-күчүнө, касиетине байланыштуу дагы бир жагдай тууралуу айта кетүүгө болот. Көпчүлүк тилдердеги дарымдарда, каргыш-

дубаларда одоно, орой, уят сөздөр арбын кездешкени байкалган. Алсак, кыргыздарда адам түтөккөндө айтылуучу албындын тексти бүт бойдон уят сөздөрдөн түзүлөрү белгилүү. Бул жагдайды деле материалисттик көз караштан түшүндүрүү орун алып келе жатат: Уят сөздөрдү колдонуунун максаты – түтөккөн адамды күлдүрүү, себеби күлгөн соң кыйналып жаткан адам дем алып, өзүн жеңил сезип, оңоло баштайт. Албынга колдонулган уят сөздөрдүн «сыйкырдуу» күчү оору адамды күлдүрүүгө негизделген.

Балким, бул түшүндүрмөнүн объективдүү негизи бардыр, аны да четке кагууга болбойт. Бирок ошол эле учурда бир катар суроолордун келип чыгышы да мыйзам ченемдүү. Эгер түтөккөн адам күлкүнүн жардамы менен гана оңолсо, анда күлкүнү уят сөздөрдүн жардамы чакыруунун канчалык кажети бар? Эмне үчүн шакаба, куудул сөз, аския эмес, албын айтылган? Албындын текстинин варианттары бир аз гана айырмачылыктарга ээ, негизинен, структурасы, сөздөрдүн топтому жана ырааты окшош, эмне үчүн анда күлкү жаратуу үчүн уят сөздөрдү ар түрдүү тартипте эле айта беришпеген? Түтөгүп, кыйналып жаткан адам уят сөзгө күлкү менен реакция жасоого дайыма эле алы, ниети келеби, андай сөздөргө адекваттуу мамиле кыла алабы? Тилекке каршы, ушул сыяктуу суроолорго ынандырырлык жоопту таба албадык. Демек, албындын магиялык күчү жалгыз эле андагы уят сөздөрдүн күлкү жаратуу мүмкүнчүлүгүндө эмес, ошол вербалдык бирдиктердин тыбыштык формасы, мааниси жана ыргагынын, ошондой эле айтылыш интонациясынын биримдигинен келип чыккан кандайдыр бир энергетикалык таасирде болуп жүрбөсүн?

Ошондой эле Түштүк Сибирдеги элдердин дарым, каргыш-дубаларында да уят сөздөр, анын ичинде түрк тилдеринде учураган уят, одоно сөздөр да кездешет. Орус эмчидомчуларынын, табыптарынын, колдундарынын дарымдарында, дубаларында, каргыштарында деле цензуралык эмес, одоно, уят, вульгардык сөздөр арбын кезигери байкалган. Бирок орой, одоно, уят сөздөрдүн күчү, таасири позитивдүү мүнөзгө караганда, көбүрөөк негативдүү мүнөзгө ээ. Муну ошол эле каргыш, дубалардан баамдоого болот. Мындай пикирди лингвист, социолог, психолог окумуштуулардын иликтөөлөрү менен статистикалык маалыматтар да бекемдейт. Одоно, уят, сөгүнгөн сөздөр көп колдонулган үй-бүлөлөрдө өскөн балдар өздөрүнүн курбу-курдаштарынан, башка социомаданий шартта жашаган курбалдаштарынан өнүгүүнүн бардык параметрлери жагынан артта калышат. Мындай балдар бойго жеткенде психикасынын бузулуулары жана өнөкөт оорулар менен жабыркоосунун проценттик көрсөткүчү өтө жогору болгон. Себеби одоно, орой, уят сөздөр жаш баланын назик аурасын, биоталаасын ок сыяктуу тешип өтүп, ички жан дүйнөсүн да, организмдин да бузуу, майып кылуу кудуретине ээ болот.

Жогоруда сөз болуп кеткен изилдөөчү С.Камов ар түрдүү тилдердеги каргыш-дубалардын тексттеринин уюшулуу механизмдерин изилдеп-үйрөнүү менен, өзү да ошондой тексттерди түзүү жөндөмүнө жетишкен. Мындай тексттерди кадыресе эле баарлашууда байкатпастан колдонуу менен, баарлашып жаткан адамга түрдүү даражада таасир тийгизүүгө болот. Бул түрдөгү тексттер көп учурда стандарттуу грамматикалык мыйзам ченемдерге, эрежелерге негизделбей, сөздөрдүн, тыбыштык формага ээ бирдиктердин белгилүү бир тартиптеги жыйындысы болуп саналат. Алардын түзүлүшү салттуу тилдик мыйзам ченемдүүлүктөргө, грамматикалык, семантика-структуралык, прагматикалык же интеграциялык эрежелерге эмес, азырынча илимий түрдө так түшүндүрмө берүүгө мүмкүн болбогон эрежелерге баш иет деп божомолдоого болот. Балким, бул маселе келечекте тексттик лингвистиканын жана синергетиканын алкагында, түрдүү типтеги тексттердин семантика-структуралык, интеграциялык, синергетикалык түзүлүшүнүн чегинде иликтөөгө алынып, илимий негиздеги түшүндүрмөгө ээ болор.

Ар түрдүү тилдердеги дарымдардын, каргыштардын, дубалардын ж.б. тексттеринин ыргактык-метрикалык, архитектуралык уюшулушунда да жалпылык орун алары байкалат. Алар эпифоралык же анафоралык редиф же рефрен аркылуу уйкашкан формада да, жорго сөз формасында да, кадыресе кара сөз формасында да болуп,

7-8 муундук саптардан түзүлөт. Мындай көрүнүштү, бир жагынан, жалпы тилдик мыйзамдер менен түшүндүрүүгө болот. Элементардык интонациялык-синтаксистик бирдик болгон синтагманын орточо табигый өлчөмү 7-8 муун болуп, адамдын ушул өлчөмдөгү тилдик конструкцияны жана анда камтылган маалыматты кабылдоо-түшүнүүсү табигый түрдө жеңил ишке ашат. Ошондуктан акындар поэтикалык чыгармаларында ушул өлчөмгө көбүрөөк кайрылышат. Ал эми бизге кызыгуу туудурган категориядагы тексттердин 7-8 муундан турган саптар аркылуу уюшулушунда дал ушул өлчөмдөгү вербалдык бирдик адамдын аң-сезимине да, бейаң-сезимине да, организмине да, биоталаасына да күчтүү таасир этүү өзгөчөлүгүнө ээ болушу мүмкүн деп божомолдоого болот. Сөздүк энергиянын бирдиги же вербалдык энергетикалык агымдын узундугу да 7-8 муун өлчөмүнө барабар болушу ыктымал. Албетте, бул да келечекте иликтене турган маселелерден деген ишенимдебиз.

Мындай тексттерди айтууда үндүн интонациясы да чоң мааниге ээ болот. Бийик тыбыштык обертондор, инфраүндөр жана ультраүндөр адамдын аң-сезимине жана бейаң-сезимине күчтүү терс таасир тийгизип, психиканы жана организмди талкалоо механизмдерин ишке киргизери физик жана медик илимпоздор тарабынан далилденгени белгилүү. Тыбыштык резонанс сезими көмөкөй менен ырдоо практикасына ээ элдерде, өзгөчө, Сибирдеги жана Ыраакы Чыгыштагы алтай, хакас, тува, ненец, эвенк, бурят ж.б. сыяктуу элдерде күчтүү өнүккөнүн эске алсак, шамандарда вербалдык өлтүрүү практикасынын арбыныраак колдонулушу да азыр-көптүр түшүнүктүү болуп чыга келет. Вербалдык таасирге эриш-аркак үндүн интонациясынын таасирин гипноз менен дарылоо ыкмасын колдонгон салттуу жана элдик медицинанын өкүлдөрүнүн практикасынан, гипнозду оюн-зоок, шоу катары колдонгондордун практикасынан да баамдоого болот.

Азыр психологдор, нейрофизиологдор арасында «ой – материалдуу, жандуу субстанция» деген идея талаштын предмети болуп жатканы маалым. Медицинада, психологияда адамдын мээсине жана анын функциясына карата буга чейин өкүм сүрүп келген көз караш, аныктамаларды кайра кароо тенденциясы пайда болууда. Анда Платондун Logos тууралуу көз карашынан тамыр алган «тил – жандуу, бүтүн, өзүнчө өнүккөн көрүнүш, материалдуу субстанция» деген идеялардын да негизи болуп жүрбөсүн?

Сөз жалпы филологиялык жана лингвистикалык аспектиде бардык жагынан иликтенип келе жатат. Сөздүн фонетикалык (формалык), грамматикалык, лексикалык, семантикалык табиятына байланыштуу негизги маселелердин башы ачылып бүтүп калды деп айтууга болот. Бирок сөздүн феноменине тиешелүү дагы бир топ маселелер чети оюлбай жатканы анык. Алардын бири – биз бул макалада азын-оолак кеп козгоого аракет кылган сөздүн магиялык касиет-күчү тууралуу маселе. Албетте, бул багыттагы проблемаларды чечүүгө жалгыз лингвистиканын мүмкүнчүлүгү да, жалпы теориялык жана практикалык базасы да, методдору менен методологиясы да жетишсиз. Илимдин азыр жанданып келе жаткан салттуу эмес багыттарын да четке какпастан, түрдүү фундаменталдуу тармактарынын биргелешкен аракети гана кандайдыр бир натыйжа берери шексиз.

Адабияттар:

1. Казакевич А. Тайна слова. //Совершенно несекретно. - 2004. -№ 7.
2. Кожушко С. Убивающий словом. //Совершенно несекретно. - 2007. -№ 16.
3. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 1-том. – Бишкек, 2002.
4. Кыргыз тили. Энциклопедиялык колдонмо. – Бишкек, 2004.
5. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки. – Фрунзе: Илим, 1973.
6. Словарь иностранных слов. – М., 1990.
7. Философский словарь. – М., 1991.